
ULUS-DEVLET : İNSANLIĞIN EN TEHLİKELİ İCADI

A.Nuri YURDUSEV * *Orta Doğu Teknik Üniversitesi*

Modern dönem diye adlandırılan insanlık tarihinin son 5 yüzyılı bir ulus-devletler dünyası. Her ne kadar öncelikle bir siyasi yapıyı nitelese de, ulus-devlet olgusu insan yaşamının neredeyse her alanına nüfuz etmiş durumda. Akademya bundan muaf değil. Çoğu sosyal bilim diye nitelenen çalışma alanı ulus-devlet yapısını veri olarak alıyor. Hatta bizzat ulus-devletler kapsamında tanımlanmış “Uluslararası İlişkiler” diye çağrılan bir akademik disiplin bile var. Dahası ulus-devlet sadece bir siyasi yapı olarak görülüyor. Her ne kadar günümüzde artık artan bir şekilde sorgulansa da, ulus-devlet çoğu insan için hala bir değer olarak kabul edilmekte. Ulus-devlet’in hem “ulus” ayağı hem de “devlet” ayağı makbul bir değer. Ulus diğer kolektif toplumsal kimlik birimlerine göre, devlet de öteki siyasi yapılara göre tercihe şayan addediliyor. Bu ikisinin bileşimi olan ulus-devletin önceki formlara göre daha barışçıl ve özgürlükçü ve daha çok refah sağlayıcı olduğu hayli yaygın bir kabul.¹ Şüphesiz bu kabulün oluşmasında bir yanda siyasi bir yapı olarak devletin ve bir toplumsal aidiyet birimi olarak ulusun, diğer yanda da milliyetçilik/ulusçuluk ideolojisinin dünya ölçeğindeki etkinliği belirleyici bir faktör. Buna ilave-ten, artık literatürde çokça eleştirilse de, modernliğin modernlik-öncesine

* Prof.Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ Ulus-devletin önceki formlara göre barış, özgürlük ve refah bağlamında daha tercihe şayan olduğu literatürde ziyadesiyle işlenmiş bir argüman. Bu argümanın yetkin bir savunusu için, bkz. Roger Scruton, *England and the Need for Nations*, 2nd edition (London: Civitas, 2006).

üstünlüğü düşüncesinin, yani ilerleme fikrinin, zımni sürekliliğini bir diğer etken olarak ifade etmeliyiz.

Bu makalede, yukarıda ifade edilen yaygın argümanın aksine, ulus-devletin barış, özgürlük ve refah getirmede önceki formlara göre daha başarılı olmadığını, hatta insanlığın en tehlikeli icatlarından birisi olarak bile nitelenebileceği argümanını ileri süreceğim. Öncelikle siyaseti ve bir siyasi yapı olarak ulus-devleti tanımlayacağım ve akabinde de ulus-devletin performansına ilişkin yaygın kabulleri sorgulayacağım.

“Siyaset” ve “Siyasi Yapı”

Ulus-devlet vakiasını anlamak için evvelemirde “siyaset” ve “siyasi yapı” olgusunu açıklamamız gerekir. Çünkü günümüzde çoğu insan siyaseti devletsiz düşünememekte ve bunun sonucunda da siyasi yapı ile devleti özdeşleştirmektedir. Bu özdeşleşme ile de devlet ile ulus-devlet olgusu ayrıştırılmaktadır. Halbuki tarihi olarak incelenirse, “devlet” diye adlandırılan siyasi yapının yanında başka siyasi yapıların da var olduğu ve aslında “devlet” denilen siyasi yapı türünün “ulus-devlet” ile aynı olduğu görülür. Başka bir deyişle bütün devletler ulus-devlettirler. Gelin önce “siyaset”i ve “siyasi yapı” olgusunu açıklayalım.

Genel bir tanımlama olarak, siyaseti; görüşleri ve menfaatleri başlangıçta farklı olan bir insan topluluğunun, müşterek bir politika olarak tatbik edilmek üzere bağlayıcı olduğu kabul edilen bir takım ortak kararlara, iradeleriyle varması süreci şeklinde tarif edebiliriz. Başka bir deyişle, siyaset asgari bir toplumsal mutabakatla kollektif kararlar alma ve bunları icra etme işidir.² Bu tanımда açıklanması gereken bir kaç öge var.

İlkin; siyaset bir tek kişiye has bir keyfiyet değil, bir grubu, bir topluluğu, yani en az iki kişiyi ilgilendirmektedir. Başka bir deyişle, siyaset sosyal bir süreçtir. İlaveten, sözkonusu topluluk ya da grubun mensuplarının, en azından başlangıçta, görüş ve menfaatlerinin ayrışması gerekir. Eğer, görüş ve menfaatler aynı ise, o zaman yapılacak herhangi bir şey, çözülecek-konuşulacak bir mesele, yoktur. Bu nedenledir ki, emir-komuta zinciri dahilinde hareket eden bir askeri birliğin oluşturduğu grup için siyasetten bahsedemeyiz, çünkü görüş ve menfaat ayrılıkları sözkonusu olamaz.

İkincisi; bu grubun ya da topluluğun ortak bir karar alma veya müşterek yaşama sorunsalı olması gerekir. Tesadüfen, anlık, geçici olarak bir şekilde bir arada bulunan, ya da birbirinden tecrit halinde olan insanlar

² Burada yaptığım siyaset tanımında biraz Aristo'ya dayanıyorum. Bkz. Aristotle, *Politics*, trans. J. Warrington (London: Heron Books in arrangement with J. M Dent and Sons Ltd, 1959).

için de siyasetten bahsedemeyiz. Çünkü böyle bir durumda mesele yapmamız, hatta açıklamamız gereken bir durum yoktur. Dolayısıyla, siyaset; görüşleri ve menfaatleri ayrışan, fakat birlikte yaşamak durumunda olan bir insan grubunun keyfiyetidir.

Üçüncüsü; bahse konu insan topluluğunun mensuplarının ortak yaşama sorunsalına iradeleriyle katılmaları, yani insan grubunun üyelerinin iradi kapasiteye sahip olması gerekir. Köprüde karşılaşan iki inatçı keçinin de görüş ya da menfaatleri ayrışabilir, ama bu durum iki keçiden oluşan grubun aktivitesini siyaset yapmaz, çünkü onlar iradi varlıklar değildirler. Zaten, mezkûr hikâyenin neticesi beraber yaşama ile değil, beraber yok olmayla sonuçlanmaktaydı. Siyaset iradi varlıklar arası bir süreç ve eylemdir ve bu manada asgari bir eşitlik gerektirir. Herkesin iradesi ile hareket edebilmesi eşitliği. Bunun içindir ki, Aristo haklı olarak efendi ve köle ile ebeveynler ve çocuklar arası ilişkileri siyasetin konusu olarak görmez. Çünkü efendi-köle, ya da ebeveyn-çocuk grubunda, mensuplar birbirlerine karşı iradi eylemde bulunma eşitliğine sahip değildirler.

Dördüncüsü; siyaset barışçıl bir aktivitedir. Eğer birisi şakağınıza silahını tutarak, size bir tavrı ya da politikayı dayatırsa, bu siyaset değildir. Çünkü burada ne ortak bir eylemden, ne de iradi bir fiilden bahsedebiliriz. Aynı şekilde kaba güce ve şiddete dayalı bir yapılanmanın bulunduğu topluluklar siyasi topluluklar değildirler. Buradan, siyasetin görüşleri ve menfaatleri ayrı olan insanların barış içinde bir arada yaşamak için karar alıp politika oluşturması olduğunu çıkarmaktayız. Başka bir deyişle, siyaset; sadece bir arada yaşama sorunsalı olan değil, barış içinde bir arada yaşama sorunsalı olan gruplar için geçerlidir. Şiddet ve fiziksel güç siyaset değildir.

Beşincisi; siyasetle alınan kararların, adı geçen insan grubu için bağlayıcı olduğu ve bunun müşterek bir politika olarak uygulanacağını kabulü gerekir. Eğer alınan kararlar bağlayıcı değilse ve tatbik edilmeyecekse, o zaman müşterek karar almaya da gerek yoktur. Bu da bize, siyasetin asgari bir iradi eşitlik şartının yanında, bir de ahde vefa ahlaki şartının olduğunu göstermektedir. Alınan kararların uygulanması gereği siyasetin güç, otorite ve iktidar kavramları ile birlikte anılmasının sebebidir. Çünkü belli bir otorite yoksa, alınan kararlar, Hobbes'un dediği gibi, kağıt üzerinde kalabilirler.³ Lakin burada esas olan fiili güç ya da iktidar değil, tanımlanmış yani üzerinde anlaşılmış güç veya iktidardır ve biz buna, fiili güçten ayırmak için, otorite deriz.

³ Bkz. Thomas Hobbes, *Leviathan* (London: J. M Dent and Sons Ltd, 1651/1983).

Son olarak, siyasetin ve siyasi aktivitenin, sözkonusu topluluk ya da grubun genelini ilgilendirdiğini belirtmeliyiz. Şüphesiz herhangi bir grup ölçeğinde yürütülen her tür aktivite o grubun genelini etkilemekte ve ilgilendirmektedir. Lakin, topluluğun genelini ilgilendirmek keyfiyeti siyaset kadar başka hiç bir aktivitede baskın bir hususiyet değildir. Bunun içindir ki, siyaset toplumsal yaşamın en temel ve belki de en belirleyici aktivitesidir. Siyaset ve siyasi aktiviteler toplumun bütününe düzenlemeye, etkilemeye, değiştirmeye ya da aynen korumaya yönelik aktivitelerdir. Zaten odak noktası, topluluğun beraber barış içinde bir arada yaşama ve kolektif eylemlerde bulunması olan bir aktivite, ister istemez umumu alakadar etmek durumundadır.

Bu noktada, siyasetin siyaset-olmayandan nasıl ayrılabilceği üzerinde duralım. Böyle bir ayrım mümkün mü? Eğer bir ayrım yapamazsak, ne siyaseti tanımlayabiliriz, ne de siyasetten söz edebiliriz. Siyasi olanı; iktisadi-kültürel-dinsel-psikolojik olan gibi diğer aktiviteler ve süreçlerden nasıl tefrik edebiliriz? Siyasi olanın diğerlerinden ayrılmasını şüphesiz mutlak ve kesin olarak düşünemeyiz. Çünkü kesin ve mutlak bir ayrım insan ve toplumun belli kompartmanlara ilintisiz bir şekilde bölünebileceği demektir ki, insan ve toplum hayatının bütünlüğü ve karşılıklı etkileşimi buna imkan vermez. Yani siyasi olan ile iktisadi olan birbiriyle ilintilidir ve kesin bir tefrike tabi tutulamazlar. Dolayısıyla yaptığımız bu tür ayrımlar pratik ayrımlardır. İnsan ve toplum hayatının belli hususiyetlerine yoğunlaşarak onlara muayyen adlandırmalar yaparız. Mesela, iase meselesine yoğunlaşmaya iktisat, ruhsal hususiyetlere ve sembollere yoğunlaşmaya kültür, ve yönetim (ortak karar alma) meselesine yoğunlaşmaya siyaset diyoruz. Başka bir deyimle, ortak karar alma ve barış içinde birarada yaşama sorunsalı, insani süreç ve aktivitelerin çoğunda vardır, ama bu sorunsal siyasette öncelikli ve temel olandır.

Bir toplumun barış içinde bir arada yaşamasının sağlanması demek olan siyasetin temel işlevi, müşterek kararların alınması ve uygulanmasıdır, yani yönetimdir. Yönetim aktivitesi, pratik gerekliliklerle (örneğin topluluğun sayıca fazlalığı) yöneten ve yönetilen ayrışmasına yol açabilir. Topluluğun bazı üyelerinin yönetim aktivitesine tam-zamanlı olarak yoğunlaşması sonucu, bu aktivite kurumsallaşır ve topluluğun tümünü kapsayan bir siyasi yapı (polity) oluşur. Mantıksal olarak bakınca sınırsız sayıda siyasi yapı formları tanımlamak mümkündür. Pratikte ise, tarihsel şartlar dahilinde değişik dönemlerde ve coğrafyalarda muayyen siyasi yapı formları vardır. Devlet dediğimiz entite de tarih içinde oluşmuş bu formlardan sadece birisidir, olabilecek ve tarihte gerçekleşmiş yegane si-

yasi yapı değildir. Devlet ya da ulus-devlet öncesinde, tarihin ilk dönemlerinde var olan siyasi yapı türüne bugün biz "şeflik" (chiefdom) diyoruz. Günümüzde şeflik diye bir siyasi yapı türü artık yok. Değişik coğrafyalarda bugün devam etmeyen, ama tarihsel olarak bildiğimiz, farklı siyasi yapılar tecrübe edilmiştir. Mesela Batı âleminde Kadim Yunanistan'da site idaresi, Roma'da cumhuriyet daha sonraları, imparatorluk, prenslik, kralık ve ortak bir Hristiyan Ülkesi (Respublica Christiana) ya da papalık gibi siyasi yapı türleri görülür. Orta Doğu ve Doğu âleminde ise beylik, emirlik, hanlık, sultanlık, hilafet gibi formlar görürüz. Biraz daha uzakta, mesela Japonya'da, daimyo ve shogun adı verilen yapılar vardır. Bunların hiç birisi devlet veya ulus-devlet değildir. Çünkü (ulus)-devlet modern dönemde ortaya çıkmıştır, yani modern dönemin bir icadı ya da modernliği oluşturan icatlardan birisidir. Peki (ulus)-devleti önceki siyasi yapılardan ayıran nedir, yani ulus-devleti nasıl tanımlayabiliriz?

Ulus-Devlet

Evvla bir tarihi belirleme yapalım. Devletin ya da ulus-devletin modern dönem öncesinde yaşanmadığının en belirgin delili bizatihi "devlet" kavramının olmaması. Batı dillerindeki devlet tabirinin kök kelimesi latince "status"ün bir siyasi yapıyı ifade eden günümüzdeki kullanımına benzer kullanımı ilk defa 15. yüzyılda İtalyanca'da, "stato", görülür. İngilizce kullanımı (state) 16. yüzyılda başlar. Mesela 17. yüzyılın ortasında yazan Hobbes "state" tabirinden çok kendi kelimesi "leviathan" ya da "commonwealth" tabirini kullanır. Bu da bize modern devletin aslında 17. yüzyılın ortasında bile henüz tam anlamıyla oluşmadığını gösterir. Aynı şekilde Türkçe'deki devlet kelimesinin klasik Arapça'daki aslı "mülk" ya da "devir, sıra" anlamında kullanılır. Devlet kelimesinin hem Türkçe'de hem de Arapça'da siyasi bir yapı olarak kullanımı 17. yüzyıldan sonradır. Bu kısa linguistik izah devletin bir vakıa olarak modern dönem öncesinde olmadığını göstermek için sanırım yeterli.

Modern dönemde ortaya çıkış ve gelişimine göre ulus-devlet ya da devleti; ülkesellik (territoriality), egemenlik (sovereignty), merkezilik (centrality) ve ulusallık (nationality) ile tanımlanan bir siyasi yapı (polity) olarak tarif edebiliriz. Devlet öncelikle ülkesellik ile tanımlanmıştır, çünkü kesin hatlarla ayrılmış sınırlarla belirlenen bir coğrafya alanına (ülke) sahiptir. Devlet öncesi siyasi birimler için ülke unsuru, ya kesin sınırlarla ayrılmamıştır ya da işlevsel (yazlık, kışlak, otlak, sulak, ..vb. gibi) bir toprak parçasıdır, tanımlayıcı bir unsur değildir. Devletin egemenliği; dahili olarak ülke alanında nihai otorite sahibi olması ve bu otoriteyi kişilerin kurduğu diğer topluluklarla (örneğin, lonca, cemaat veya işadamları der-

neği) paylaşmaması, ve harici olarak ülkesindeki nihai otorite durumunun diğer devletlerce tanınması keyfiyettir. Devletin egemenliği ülke ile ilintilidir, yani ülke üzerinde, vatandaş olsun olmasın, herkesi bağlar. Ulus-devletin merkeziliği, ülke ve vatandaşlar üzerindeki egemenliği icra etmek için, merkezi kurumların (yasama, yürütme ve yargı gibi) oluşması ile sağlanmıştır. Devletin merkezi organları ile vatandaşları arasında aracı organlar ya da mahalli otorite birimleri yoktur. Dahası, bu merkeziliği idame ettirmek için devletin çeşitli enstrümanları vardır: merkezi ve sürekli ordu, kolluk kuvveti, zor kullanma ve para basma tekeli gibi. Son olarak, ulus-devlette insanların toplumsal kimliği ulusallıkla tanımlanmış ve ulus aidiyeti dışındaki aidiyetler bastırılmış veya dışlanmıştır. Ulusallığın bir aidiyet kategorisi olarak ortaya çıkması ulus-devletin egemenliğinin ve merkeziliğinin yolaştığı bir dizi enstrümanla mümkün olmuştur. Resmi dil, zorunlu temel eğitim, zorunlu askerlik, bayrak, ulusal marş, ulusal kimlik kartları gibi enstrümanlar üniform bir ulus aidiyeti meydana getirmek için kullanılan enstrümanlardan bazıları.

Ülkesellik, egemenlik, merkezilik ve ulusallık ulus-devletin ayırıcı özellikleridir ve önceki siyasi yapılarda yokturlar. Zamanımızda bize çok doğal gelen ülkeselliğin tanımlayıcı bir unsur olması ve egemenlik alanını belirlemesi, devlet (ulus-devlet) öncesinde bilinen bir durum değildir. Bu mesele üzerinde biraz durmak istiyorum. Şüphesiz kendi bireysel alanı konusunda hassas olan ve kendini tanımlamak durumunda olan insan teki değişik sınırlar çizer. Lakin bireysel sınırların toplumsal hale dönüşmesi ve bunun da ülkesel ya da coğrafik olarak tanımlanıp belli grupların tekeline tahsis edilerek o gruba ait olmayan bireylerin söz konusu "ülke" veya coğrafya alanından dışlanması kadim devirlerden beri olan bir şey değildir. Günümüzde algıladığımız kesin hatlarla ayrılmış ülkesel sınırlar tamamen modern ulus-devletle ortaya çıkan bir durumdur ve coğrafik veya demografik unsurlardan ziyade siyasi unsurlar ve güç mücadelesi sonucu oluşmuş sınırlardır. Antakya'dan Reyhanlı'ya doğru giderken gördüğünüz Türkiye-Suriye sınırının ya da Arpaçay'da çizilen Türkiye-Ermenistan sınırının beşeri/demografik ve tabi/coğrafik bir açıklamasını yapmanız mümkün değildir. Sınırların yatay hatlarla ayrılması ve dikey geçişlerin olmadığı bir "ülke"nin tanımlayıcı unsur olması tamamen modern ulus-devletin icadıdır ve önceki siyasi birimlerde bir tanımlayıcı unsur olarak hiçbir şekilde yer almamıştır. Elbette her siyasi birimin bir hâkimiyet alanı iddiası olmuştur. Lakin ulus-devlet öncesi hâkimiyet alanı ülkesel değil, beşeridir ve beşeri tabiyetle tanımlanır, ülkesel sınırlarla değil. Ülkesel sınırların hâkimiyet alanının tanımlayıcısı olması ulus dev-

lete has bir durumdur ve günümüzde de gittikçe sorgulanmakta ve aşınmaktadır. Başka bir deyişle tanımlayıcı ülkesel sınırlar insanlık tecrübesi içinde son iki-üç yüzyıla ait arızı bir keyfiyettir.

Ulus-devlet öncesi siyasi birimlerden küçük ölçekli olan beylik, emirlik ve prenslik gibi ünitelerde coğrafya tanımlayıcı değil işlevsel bir özelliktir ve kesin hatlarla dışlayıcılığa sahip değildir. Aksine dikey ve yatay geçişkenliğe sahiptir. İmparatorluklar gibi büyük ölçekli siyasi yapılarda ise kesin hatlarla belirlenmiş bir ülke söz konusu olamaz, çünkü imparatorluklar kendilerini cihanşümül (bütün yerküreyi kapsayan) olarak görürler. Bunun en tipik ifadesini Kanuni Sultan Süleyman'ın zamanının Fransa Kralının yardım talebine cevabi mektubunun başlangıç kısmında bulabiliriz. Mektupta Kanuni kendisini şöyle tanıtır:

"Ben ki, Şark ve Garb sultanlarının sultanı, Romalılar, Persler ve Arapların hükmettikleri memleketlerin bahtiyar hâkimi, hilkat cengâveri, yeryüzünün ve zamanın müdafî, Akdeniz'in ve Karadeniz'in, yüce Kâbe ve şanlı Medine ve asil Kudüs'ün, Mısır tahtının ve Yemen, Aden ve Sana, Bağdat ve Basra ve Lahsa ve Taysafun eyaletlerinin, Cezayir ve Azerbaycan memleketlerinin, Kıpçak ve Tatar diyarlarının, Kürdistan, Luristan ve bütün Rumeli, Anadolu ve Karaman, Eflak ve Boğdan ve Macaristan vilayetlerinin ve daha nice nice memleketlerin ki, yüce atalarımızın ezici kuvvetleriyle fethettikleri ve benim dâhi ateş saçan zafer kılıcımla fetheylediğim nice diyarın sultanı ve padişahı Sultan Bayezıd Hân'ın torunu, Sultan Selim Hân'ın oğlu, Sultan Süleyman Hân'ım."⁴

Bu mektupta Kanuni kendisinin hükmettiği ülkeleri ve halkları bir bir saymakta ve bir noktadan sonra saymayı bırakarak "ve daha nice nice memleketlerin" demektedir. Çünkü sayılamaz, çünkü aslında Kanuni bütün yerküreye hâkimdir. İmparatorlukların bütün yerküreye fiilen değilse bile hukuken ve potansiyel olarak hükmettikleri düşüncesi sadece Osmanlı'ya özgü değildir. Geçmişin Roma, Çin, Pers ve Moğol imparatorlukları da aynı iddiaya sahiptirler. Moğol hükümdarı Timuçin, Han olunca, yani en yüce idareci-imparator olunca, Cengiz han adını alır. Cengiz Moğolcada denizler anlamına gelince, Cengiz Han "denizler imparatoru" yani "cihan imparatoru" anlamına gelir. Çin imparatorları cihan hâkimiyeti iddiasını ondokuzuncu yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir. Çin imparatorunun 1793'te İngiliz Kralı'nın elçisi Lord Macartney'yi kabul töreni ve Krala yazdığı mektup bunu açıkça ifade eder. Öyle ki, tonu ve anlamı iti-

⁴ Kanuni'nin bu mektubunun giriş kısmını Geoffrey Lewis, *Turkey*, third edition (London: Ernest Benn, 1965), s. 24'teki metinden çevirdim. Ayrıca bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK, 1988), cilt II, s.503.

bariyle Çin İmparatorunun İngiliz Kralına yazdığı mektup Kanunî'nin Fransa kralına 250 yıl önce yazdığı mektupla neredeyse aynıdır.⁵ Özetle, modern ulus devletler öncesinde, hâkimiyet alanının tanımlayıcısı olan, kesin hatlarla ayrılmış ülkesel sınırlar yoktur. İmparatorluklar için yoktur, çünkü onlar bütün yerküre üzerinde hâkimiyet iddiasındadırlar. Diğerleri için yoktur, çünkü onlar için tanımlayıcı unsur ülkesel sınırlar değil beşeri tabiyet ve sadakattir. Şüphesiz demografik dağılıma, coğrafi özelliklere ve idari ihtiyaçlara göre gerek harici gerekse dâhili sınırlar oluşturulmuştur. Lakin bu sınırlar kesin hatlarla ayrılmamış ve geçişkendirler.

Ülkesellik modern ulus-devletin en önemli unsurudur çünkü aynı zamanda devletin egemenlik alanını da tanımlamaktadır. Başka bir deyişle ulus-devletin egemenlik alanının referansı vatandaşlar değil, bir coğrafya parçasıdır ve böyle bir egemenlik anlayışı daha önce yoktur. Yine aynı şekilde egemenliğin dahili ve harici olarak tanımlanması, yani dahili olarak nihai mutlak otorite iddiası ve bunun da başkaları tarafından tanınması keyfiyeti sözkonusu değildir. Merkezilik ve ulusallıkta olduğu gibi tekdüze bir aidiyet ise devlet öncesinde ancak kabile ya da aşiret türü topluluklarda vardır. Bu nedenle Toynbee ulus aidiyetini ya da milliyetçiliği eski kabileciliğin bir reenkarnasyonu olarak tanımlar.⁶ Ayrıca ulus-devlet ölçeğinde bir merkezileşme daha önce hiç yaşanmamıştır. İmparatorluklar zaten eklemlî (composite) yapılar olduklarından aracı birimler içeririler. Tarihteki imparatorluklarda üçlü bir tabaka vardır: birey, aracı birimler ve merkezi otorite. Ulus-devletle aracı birimler yok olunca merkezi otorite birey üzerinde doğrudan nüfuza ve tahakküme sahip hale gelmiştir. Ulus-devletler imparatorlukların aksine eklemlî yapılar değil, bütünleşmiş (consolidated) yapılardır. Birey üzerindeki nüfuzu açısından bakınca, günümüzün en küçük ulus-devleti tarihin en büyük imparatorluğundan daha güçlüdür. Ulus-devlet gibi aracı birimler içermeyen şeflik, beylik gibi kadim dönemin küçük ölçekli yapıları da devletin merkezileşme derecesine ulaşamamışlardır, çünkü modern devletin sahip olduğu vasıta ve imkanlar yoktur.

Konvansiyonel olarak ulus-devletin öncelikle Rönesans İtalyasında ortaya çıktığı kabul edilir. Bütün Avrupa'ya 16. yüzyıldan itibaren yayılır. Akabinde Avrupa'nın deniz aşırı genişlemesi ile dünyanın Avrupa-dışı coğrafyalarındaki siyasi yapılar birer birer Avrupa'nın ve dolayısıyla da ulus-devletin tahakkümü ile yok olurlar. Ulus-devletin ülkesellik, egemen-

⁵ Bu konuda bkz. Alain Peyrefitte, *The Collision of Two Civilizations: The British Expedition to China in 1792-4*, trans. Jon Rothschild (London: Harvill, 1993)

⁶ Arnol J. Toynbee, *A Study of History* (London: Oxford University Press, 1934), vol. I, s.9.

lik ve merkezilik hususiyetleri 17. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da gerçekleşmiştir. Ulusallık hususiyeti ise 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşmaya başlar ve 19. yüzyıla geldiğimizde artık tahkim edilmiştir. Her ne kadar devleti tanımlayan bu unsurlar artan küreselleşme ve yerelleşme hareketleri ile günümüzde kısmen aşınmaya başlamışsa da, hala etkili. Dahası, modern dönemde daha önce hiçbir siyasi yapının erişemediği ölçekte bir etkinlik kazanmasının da sebebi. Bu etkinliğin iki yönü var: Konvansiyonel anlatıda da belirtildiği üzere modern devlet onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda Batı Avrupa'da oluşmaya başladı ve yirminci yüzyılın ortasında bütün dünyaya yayıldı. Öyle ki, Katolik kilisesi bile devlet formunu (Vatikan) aldı. Ulus-devletin etkinliğinin birinci yanı, daha önce hiç bir siyasi yapının elde edemediği, dünya ölçeğindeki bu evrensellik. İkinci yanı ise, aracı ve mahalli otorite birimlerinin yok olmasının modern teknoloji ile birleşmesi sonucu bireyler üzerinde, daha önce hiç bir birimin sahip olmadığı, muazzam bir otorite ve güç. Devletin böylesine etkin bir yer edinmesi, bugün siyaset deyince aklımıza hemen devletin gelmesini ve ulus-devlete ilişkin başta değindiğim yaygın kabulleri açıklıyor. Acaba gerçekten öyle mi, ulus-devlet veya modern-devlet daha barışçıl, daha fazla özgürlük ve refah sağlayan bir yapı mı?

Tehlikeli Bir İcat

Bu soruya benim cevabım müsbet değil. Hatta ulus-devlet insanlığın en tehlikeli icadı olarak nitelenebilir. Çünkü yukarıda verdiğim konvansiyonel anlatının yanında tarihsel sosyolojinin önde gelen düşünürü olarak addedilen Charles Tilly'nin de işaret ettiği gibi modern devlet savaş-yapma kapasitesi ve eylemiyle oluşmuştur.⁷ İstatistikler Tilly'i doğruluyor. Ulus-devletlerin ortaya çıkışından günümüze ulus-devletler arası ve milliyetçilik savaşları sonunda ölen insan sayısı 350 milyondan fazla. Ulus-devletin yaygınlaştığı 18. yüzyılın başında dünyanın nüfusu 700 milyon civarında idi. Ulus devletin ortaya çıktığı ikinci bin yılın başında ise 310 milyondur. Yani, ulus-devletler ve milliyetçilik ortaya çıktığı dönemdeki dünya nüfusunun yarısı kadar insanın ölümüne, ya da daha önceki bin yıllarda bütün tarih boyunca oluşan dünya nüfusunun toplamından fazla insanın ölümüne, neden olmuştur. Bize daha yakın bir istatistiği hatırlayalım. Türklerin ve Kürtlerin birlikte yürüttükleri İstiklal Harbindeki şehit sayımız 9-10 bin arasındadır. Türk ve Kürt ulusçuluğunun sonucu olarak niteleyebileceğimiz son 30 yıldaki PKK terörü sonucunda

⁷ Bkz. Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, A. D. 990-1990* (Oxford: Basil Blackwell, 1990); ve (ed.), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1975).

ülkenin kaybı 40 binin üzerinde deniyor. Kurtuluş savaşındaki şehit sayısından 4-5 kat fazla! Şüphesiz buna karşı ileri sürülebilecek argüman, modern dönemde silah teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle kitlesel ölümlerin arttığıdır. Yani, imparatorluklar, beylikler, emirlikler, polis (site yönetimi) ve şefliklerin olduğu zamanda bu teknoloji olsa kullanılmayacak mıydı? Belki kullanılacaktı. Lakin, bu argümanda eksik olan husus şudur. Bilim ve teknoloji salt bireysel meraklar ya da tesadüflerle gelişmez. Dahası böyle olsa bile toplumsal yaygınlık kazanması ve tatbiki, kurumsal düzenlemeler ve çabalar gerektirir. Elimizdeki tarihsel bulgular, diğer tekniklere göre silah teknolojisinin ana teşvikçisinin ve müşterisinin devletler olduğunu açıklıkla ortaya koyuyor.⁸ Yani birisi yeni bir silah icat etmiş ve devletler de bunu kullanmış değildir. Silahların icadı ve kullanımı büyük ölçüde bizatihi ulus-devletler tarafından sağlanmıştır.

Ulus-devletin barış ve güvenlik sağlamada daha başarılı olduğuna ilişkin öne sürülen diğer bir argüman, günümüz uluslararası sistemindeki uluslararası kurumların savaşı sınırlaması ve görece de olsa bir dünya barışı sağlaması. Bu görüş, benim de kısmen içinde yer aldığım İngiliz Uluslararası İlişkiler ekolünün ana fikri. Lakin burada da durum aslında ilk görüldüğü gibi değil. Her şeyden önce sağlanan dünya barışı 5 yüzyıllık ulus-devletler çağının ondokuzuncu yüzyıl Avrupasına ve İkinci Dünya Savaşı sonrası sisteme ait. Yani oldukça görece ve kısa süreli. Dahası lokal ölçekli devletlerarası savaşlar da devam etmiştir. Ayrıca, uluslararası kurumlara ve normlara katılım her zaman devletleri barışçı yapmaz. Mesela Japon adalarında kendi halinde yaşayan Japonlar; Meiji Restorasyonu ile ulus-devletlerine sahip olup, 20. yüzyılın başında uluslararası kurumlara ve normlara taraf olduktan sonra, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar Asya ve Pasifikte 30 milyona yakın insanın ölümüne sebep olmuşlardır.⁹ Ulus-devletlerin sağladığı barış ve güvenlik dönemi, örneğin, bir Osmanlı ya da Roma barışı ile kıyaslanınca çok daha kısa sürelidir. Modernist gözlükle bizi takmadığımız zaman, modern dönem öncesi imparatorlukların dünya barışını sağlamada ulus-devletlerden daha başarılı olduğunu görmemiz mümkündür.

Ulus-devlete ait diğer bir yanlış kabul, ulus-devletin daha fazla özgürlük getirdiğidir. Doğrudur, kişisel biat sistemine dayanan şeflik modeli ile kıyaslarsanız, daha fazla kurumsallaşma içeren ulus-devlet daha çok

⁸ Bu konuda bkz. William H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Oxford: Basil Blackwell, 1983).

⁹ Bkz. Shogo Suzuki, 'Japan's Socialization into Janus-Faced European International Society', *European Journal of International Relations*, (11:1, 2005), 137-164.

özgürlük getirmiştir diyebiliriz. Lakin site yönetimleri ve imparatorluklarla kıyaslarsak sanırım aynı sonuca varmamız zor. Demokrasi (demokrasi bireysel özgürlüğe dayalı bir karar alma rejimidir) ulus-devletten çok daha önce ortaya çıkmıştır ve site idaresinde ulus-devletten daha yaygın bir katılımı uygulanmıştır. İmparatorluklar ise, ulus-devletler gibi merkeziyetçi olmadıklarından ve ulus-devletlere göre daha az bürokrasiye sahip ve iki yerine üç katmanlı olduklarından, bireylere daha fazla özgürlük alanı bırakmışlardır. 1790 İngilteresi 1910 İngilteresine göre bazı bakımlardan daha fazla ifade özgürlüğüne sahiptir. 1790'da James Gilray'ın sakıncalı denebilecek karikatürleri yayınlanırken, 1910'da D. H. Lawrence'ın romanları sansürleniyor. İfade özgürlüğü bağlamında aynı şekilde 1908 imparatorluk Türkiye'si ile günümüz cumhuriyet Türkiye'sini kıyaslasak nasıl bir sonuca varırız? Ya da İslam tarihinin ilk dönemlerinde ulema arasında yapılan tartışmaların benzerine zamanımızdaki müslüman ulus-devletlerde rastlanıyor mu? Bunu bugün çoğu insanın idrak edememesinin bir nedeni modernist ilerlemeci düşünce ise, diğer nedeni ulus-devlet öncesi dönemin Avrupa merkezci bir bakışla feodal döneme indirgenmesidir. Modernist literatürün bize anlattığı efendi-rençber (lord-serf) ilişkisi özgürlükle yanyana konacak bir durum değildir. Ama bu; daha çok Batı Avrupa'ya özgü bir durumdur ve kısmen de modernist literatürün kurgusudur.

Bilindiği gibi ulus-devletlerin iki türü var zamanımızda: federal devletler ve üniter devletler. Federal devletler bir anlamda "daha az ulus-devlet"tirler, çünkü daha az merkezileşmişlerdir. Ekonomist'in 2008 yılında yayınladığı demokrasi indeksine göre dünyadaki 167 devlet üzerinden tam demokrasi, kusurlu demokrasi, melez (demokrasi ve otoriter karışımı) ve otoriter rejimler sınıflamasında, otoriter rejimler kategorisinde yer alan üniter devlet sayısı federal devlet sayısından orantılı olarak iki kat daha fazla. Yine, tam demokrasilerde federal devletler orantılı olarak üniter devletlere iki kat fark atıyor. Yani istatistiksel olarak federal devletler (ulus-devlet niteliği gevşek olanlar) üniter devletlere (ulus-devlet niteliği katı olanlara) göre iki kat daha fazla demokrasi barındırıyor.

Ulus-devlet kendi egemenlik alanı dahilindeki bireylere merkezi yapısı ile imparatorluklara nispetle daha az özgürlük sunarken, ulus-devletler sistemi ile de insanların global hürriyetlerini kısıtlamaktadır. Mesela, dışlayıcı ülkesel sınırlar ve bunun nihayetinde de pasaport ve vize uygulaması ile ulus-devletlerin insanların seyahat özgürlüğüne getirmiş olduğu kısıtlamanın benzerine tarihin hiç bir döneminde tanıklık edilmemiştir. Ankara'da yaşayan bir Türk vatandaşı "en liberal" ve "en az ulus-

devlet" olan İngiltere veya ABD'ne bir vize başvurusunda bulunduğunda seyahat özgürlüğüne yapılan müdahaleyi idrak edecektir.

Ulus-devletin daha fazla refah sağladığı görüşü yaygın bir kabule sahip olsa da tarihsel olarak doğrulanamaz. Mesela, Delhi'deki insanların bugün Hindistan diye bir ulus-devleti var, 16. yüzyılda yok. Lakin, Delhi 16. yüzyıl sonunda Paris'ten 16 kat daha zengin bir şehir. Yine, tarihçi Michael R. Palairot'in tespitleri 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ulus-devletlerine kavuşan Balkan ülkelerinin 20. yüzyılın başında Osmanlı idaresi dönemine kıyasla yoksullaştıklarını gösteriyor.¹⁰ Burada belirtmemiz gereken bir husus var. Ulus-devlet öncesi birimlerle ulus-devleti refah açısından kıyaslarken kümülatif ilerlemeci mantıkla değil rölatif bakışla bakmak gerektiğidir. Yani, Fatih Sultan Mehmet gibi bir imparatorun hayatı boyunca patates yiyememiş olması Osmanlı'nın 15. yüzyılda günümüze göre daha az refaha sahip olduğunu göstermez. Sadece, patatesin henüz eski dünyada bilinen bir ürün olmadığını gösterir. İkinci belirtilmesi gereken husus, refahın sağlanması; üretim, teknoloji, işgücünün organizasyonu, ticaret, iktisap, istikrar, ekoloji ve doğal kaynaklar gibi bu yazının konusunu aşan bir sürü faktöre bağlıdır. Dahası belli bir dönemde bu faktörlerden birisinin öne çıkması ya da bazılarının belli bir noktada birleşmesi (convergence) refahın sağlanmasını ve dağılımını belirler. Ayrıca, dolaşımı kısıtlayan ve çoklu vergilendirme ve standart içeren Batı Avrupa feodal düzenine göre; tek merkezli vergilendirme ve standart ile daha geniş bir dolaşım alanı (pazar) getiren ulus-devlet daha fazla refah sağlayabilir. Bu nedenledir ki, ulus-devletlerin oluşumu ile paralel bir şekilde Batı Avrupa'da refah artarken başka bölgelerde azalmıştır. Onun içindir ki Delhi 16. yüzyılın sonunda Paris'ten 16 kat zenginken bugün değildir. İlk kurulan ulus-devletlerden Portekiz ve İspanya faktör birleşmesi neticesinde 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar daha fazla refaha sahipken, 18. yüzyıldan itibaren refah düzeyleri düşmüştür. Fert başına düşen milli gelir hesabıyla Saddam öncesi Irak Portekiz'den daha müreffeh bir ülkeydi. Ama bugünün AB üyesi Portekiz için böyle bir kıyaslama abestir. Aynı şekilde AB üyesi olan (yani ulus-devlet ötesi bir sistemde yer alan) İspanya, İrlanda gibi ülkelerin refahı da hızla artmıştır.

Ulus-devletin refah sağlamadaki zaafiyetinin kanaatimce iki ana nedeni var. Birincisi Batı Avrupa feodal düzenine göre daha fazla pazar alanı kursa da, bu pazarı ülkesel sınırlarla kısıtlamasıdır. İkincisi ulus-devletin egemenlikçi ve merkeziyetçi yapısının büyük, gereksiz, verimsiz ve mali-

¹⁰ Bkz. Michael R. Palairot, *The Balkan Economies c. 1800-1914: Evolution without Development* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

yeti yüksek bir bürokrasi oluşturmasıdır. Türkiye bunun en katı örneğini sunar. Ülkesel sınırın mutlaklaştırılmasının Hopa veya Akçakale'nin refahını nasıl azalttığını orda yaşayanlar bilir. Ya da ülke genelinde sahip olduğumuz valilik, kaymakamlık, jandarma genel komutanlığı gibi bir sürü kurumun aslında gereksiz olduğunu düşünürsek bunların maliyeti ortaya çıkar. Bu sebeplerledir ki, görelî olarak bakınca bugünün Balkanları, Orta Doğusu ve Kafkasyası, daha geniş pazar yaratan imparatorluk (Osmanlı) dönemine göre daha az refaha sahiptir. Aynı şey Asya için de söylenebilir.

Son olarak kültür konusunda da ulus-devletin önceki siyasi yapılaraya göre daha tercihe şayan olduğu ileri sürülemez. Kültür meselesi de refah gibi bir sürü faktöre bağılıdır. Mamafih řu soruları sorabiliriz: Ulus-devleti olmayan Alman kültürü Bach'ı ve Kant'ı yetiştirdi. Ulus-devlete sahip olduktan sonra Alman kültüründen bir Bach ya da Kant çıktı mı? İmparatorluk döneminde dünyanın en zengin dili İngilizce ile rekabet edecek bir zenginliğe sahip olan Türkçe bugün ne haldedir? İmparatorlukların okur-yazarlarının en az 3-4 lisanı normal olarak konuşabildiğini, günümüz ulus-devletlerindeki okur-yazarlarda bu oranın 1-2 olduğunu not edersek ve günümüz üniversite kurumunun ve klasik müziğin ulus-devletlerin değil, o horlanan Orta Çağ döneminin ürünü olduğunu hatırlarsak, kültür konusunda ulus-devlete kategorik bir üstünlük bahşedemeyiz. Hatta ulus-devletin kültürel bir yoksullaşma yarattığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Özetle, ulus-devlet modern dönemin bir icadıdır ve kendinden önceki siyasi formlara nispetle tercihe şayan olduğu modernist bir yanılsamadan ibarettir.